

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
Tézisek

SZTYAHULA László

A CSEHSZLOVÁKIAI MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ TÖRTÉNETE
1918-1950

Új- és jelenkori magyar történelem Doktori Program
Témavezető: Dr. ERDŐDY Gábor (DSc) tanszékvezető egyetemi tanár

Budapest 2012

I. A kutatási téma, a disszertáció célkitűzései és a feldolgozás forrásai

A trianoni békediktátum következtében az államhatárok kialakítása az egyházmegyék határait érintette. Korábban került sor a csehszlovák államhatár kitűzésére, mint az egyházmegyék határainak módosítására. Az 1922-ben létrejött Nagyszombati Apostoli Adminisztrátúra egyházmegyei rangra emelése 1977-ben valósult meg.

Az első világháborút lezáró békeszerződés következtében a Csehszlovákiához került magyar katolikus egyház egyik napról a másikra kisebbséggé vált. A katolikus hívek nem a saját döntésük vagy választásuk alapján, hanem az új országhatárok megvonása következtében kerültek kisebbségi helyzetbe. Történelme a magyar ajkú katolikusok szempontjából a 20. század elejétől a következő 5 szakaszra osztható fel: I. Az észak-magyarországi latin szertartású katolikus egyházi közigazgatás története 1918-ig, II. Csehszlovák fennhatóság alatt: 1918. október 28. – 1938. november 1., III. Visszatérve: 1938. november 2. – 1944. augusztus 29., IV. Jogfosztottan: 1944. augusztus 29. – 1948. október 25., V. Újra csehszlovák fennhatóság alatt: 1948. október 25. – 1950. június 14.

Az egyháztörténelem a csehszlovákiai magyarság történelmének részét képezi, ezért szükségesnek tartom azzal elmélyülten foglalkozni, ha a történelem eme vonatkozásait is meg akarjuk ismerni és tárgyilagosan, elfogulatlanul értelmezni. Disszertációmban legfőképpen erre vállalkoztam. A munkám során nagy segítséget jelentett, hogy sikerült a Vatikáni Levéltár anyagában is kutatásokat végezni ebben a témában.

Értekezésem célja a csehszlovákiai magyar katolikus egyház rövid belső történetének ismertetése 1918 és 1950 között. Ezen a téren több kutatás és jeles munka született. Az idősebb nemzedék több tankönyvet is ismerhet, de egyháztörténeti vonatkozású összefoglaló mű, amelynek megalkotását dolgozatomban célul tűztem ki, mind ez ideig nem született, ezért indokoltnak tartom egy olyan átfogó munka megírását, amely az első és második Csehszlovákia időszakát érinti.

Az I. fejezetben a magyar katolikus egyház északi egyházmegyéinek 20. századi közigazgatás-történetével foglalkozom. Ezek az Esztergomi Főegyházmegyéhez

tartoztak, majd a megváltozott politikai határok miatt az egyes egyházmegyék önállósultak és új egyháztartományt hoztak létre.

Az első, majd a második bécsi döntés következtében a politikai határok ismét megváltoztak, ami az egyházmegyék életét is bonyolította területi hol ide, hol oda tartozásuk miatt.

A II. fejezetben arra a jogbizonytalanságra, olykor létbizonytalanságra szeretnék rámutatni, amellyel az I. világháborút követően a felvidéki katolikusoknak az új határok között szembesülniük kellett. Küldetésük a gazdasági, egyházi és kulturális önszerveződés és azoknak a feltételeknek a megteremtése volt, amelyek közt a társadalmat formálni tudták. Ehhez ősi tapasztalataival és a természetfölöttibe vetett hitével az egyház is hozzájárult.

Akkor még nem tudták, hogy csak öt évig tart majd a visszatérés, de büszkén mondható el: a magyar kisember hűségének és ellenálló erejének hőskölteménye volt ez az öt év, amelyet a III. fejezetben taglalok. Valamennyi társadalmi réteg összefogott, hogy az alkalmas szervezeti kereteket életre hívja, és illeszkedjék az egyetemes magyarsághoz. Tisztában volt közvéleményünk azzal, hogy a közösségi élet minden ágazatában meg kell teremtenie a maga magyar összefogó és önvédelmi szervét. Az egységes magyar szervezeti boltozat politikai, gazdasági, kulturális, társadalmi, szociális és egyházi keretekre tagozódott.

Ezek élete egy-egy darab történelem.

A IV. fejezet azt tárgyalja, hogy a csehszlovák belpolitikai élet hullámvázának egyik állandóan visszatérő motívuma a szlovák püspöki kar államhűségének problémája. 1947-ben, amidőn egyrészt a társadalmi gazdasági ellentétek kiéleződése, másrészt a hagyományos szlovák-cseh viszály igen nagy gondot okozott az alkotmányozó nemzetgyűlések és a koalíció csúcsszervezetének, a Nemzeti Frontnak, a szlovák katolicizmus egyházi vezetőinek politikai analízise nagy fontosságot nyert. A szlovák politikai mozgalmak történetében központi helyet foglalt el a mindig katolikus színezetű autonómizmus. Ez a felismerés főként az önálló Szlovák Köztársaság viszonyaira vonatkozott. Kétségtelen, hogy az önálló szlovák államiság kialakításában és fenntartásában oroszánrésze volt a szlovák katolicizmus egyházi vezetőségének. A szlovák főpapságnak ez a tagadhatatlan szerepe a szlovák tömegek szimpátiáját váltotta ki, ugyanakkor a csehszlovák államegység hívei árulóként

bélyegezték meg őket. A szlovák hierarchia politikai hovatartozásának kérdése az elmérgesedett alkotmányjogi viták sodrában külön jelentőséget kapott. 1947-ben Josef Berán prágai érsek audiencián fogadta a szlovák újságírókat, és a tőle megszokott indiszkrécióval lerántotta a leplet a szlovák püspöki kar politikai megbízhatatlanságáról. Ezt követően Nagyszombatban a szlovák klérus szűkebb összejövetelt tartott, amelyen megtárgyalták a Berán kijelentései után keletkezett helyzetet, és óvintézkedésekről tanácskoztak arra az esetre, ha netán Berán mégiscsak le akarná valamilyen formában váltatni a szlovák püspöki kart.

Az osztályellenességgel szembeni harc külön fejezetét képezi a katolikus egyház vezetőivel folytatott küzdelem, amelyről az V. fejezetben tesztek említést. 1948-ban úgy tűnhetett, hogy a katolikus egyházzal nagyobb nehézségek nélkül meg lehet majd egyezni. De úgy látszik, a csehszlovák állam vezetői lebecsülték ezt, amikor 1948 februárjában megindultak a tárgyalások az egyház és az állam közt. A tárgyalások alatt csaknem megegyezés született, az állam megígérte, hogy teljesíti az egyház kívánságait, ha Berán Jozef prágai érsek és a püspökök valamilyen módon kifejezését adják annak, hogy elismerik a népi demokráciát.

Közben azonban Rómából hazaérkezett Josef Karel Matocha olomützi érsek, mégpedig a legszigorúbb utasításokkal: miszerint nem szabad megegyezni a csehszlovák államhatalommal. Rögtön ezután a Vatikán parancsára a felső klérus támadásba lendült, és rágalomhadjáratot indított bel- és külföldön egyaránt a csehszlovák népi demokrácia ellen azzal a jelszóval, hogy Csehszlovákiában nincs vallásszabadság és üldözik az egyházat.

Munkám során az egyháztörténelmet belülről vizsgálom a szereplő szempontjából.

E vonatkozásban sajnos kevés a szakirodalom, a szlovákiai magyar katolikus sajtótörténet sem szerepel tanegységként az egyetemeken, felkutatása még várat magára, és hasonló a helyzet a levéltári anyagok tekintetében is. Munkámat öt fejezetre osztom. Minden fejezet elején bevezetés van, a fejezetek végén pedig összegzésben foglalom össze a szóban forgó korszakot. Munkám végén függelék is található.

Értekezésemben az egyházi közigazgatással foglalkozom, kiemelve azokat a történelmileg meghatározó tényeket, amelyek hozzájárultak a magyar katolikusok önazonosság-tudatának megőrzéséhez. Azt a háttérrel kutatom, amely megtartó erőként

működött az elmúlt évszázadban, befolyásolva az egyháziak gondviselészerű magatartását, hogy azok népük javát szolgálhassák. Rámutatok azokra a rendkívül nehéz körülményekre is, amelyek közepette a papi szemináriumokat szervezték, a tridenti zsinat óta ugyanis az egyházmegyes püspök köteles gondoskodni a seminaristákról és a szeminárium fenntartásáról. Amikor azonban megalakult a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság, Nagyszombatban még se megyés püspök, se papnevelde nem volt, az Esztergomból visszatérő kispapok így felemás helyzetbe kerültek. Ebből a szempontból egyedülálló küldetése volt a Komáromi Kísszemináriumnak és a Marianumnak, a papképzés az egyes korszakokban óriási jelentőséggel bírt.

A függelékben tételesen felsorolom azokat az egyházközségeket, amelyek a határváltozások következtében nagy megpróbáltatásoknak voltak kitéve, mégis helytálltak. Legfőképpen az eredetileg magyar nyelvű egyházközségeket tartom számon, amelyek liturgikus nyelve az istentiszteletek során mind a mai napig megmaradt, annak ellenére, hogy plébániájuk gyakran elárvult, vagy nem magyar anyanyelvű a lelkipásztoruk. E tekintetben a 20. században kiváló kutatóink és íróink voltak.

II. A kutatási eredmények összefoglalása

A szakirodalmon kívül a sajtó- és levéltári anyag szolgált segítségül célom eléréséhez. Tekintettel arra, hogy Trianon után az észak-magyarországi egyházmegyek, vagy egyházmegyerészek teljesen vagy részben szlovák nyelvűekké váltak, a róluk született szakirodalom is inkább szlovák nyelven íródott. A schematizmusok a 2. világháborút lezáró időszakban, 1948-ban még feltüntetik a plébániák istentiszteleti nyelvét, ezt követően azonban már nem.

A legtöbb szakirodalom Kassa egyházmegye esetében jelent meg. Ennek oka, hogy az ottani megyéspüspök, Fischer-Colbrie Ágost helyben maradt egészen 1925-ben bekövetkezett haláláig. Az egyházmegyei levéltár és a káptalani levéltár is egyben maradt és a kutatók rendelkezésére állt. Ez csak ebben az esetben mondható el, más egyházmegyek esetében kevésbé.

A kassai egyházmegye alá került szatmári vikariátus területeire vonatkozóan is több alkalommal találhatók utalások.

Sajtóvonatkozásban nagyobb terjedelmet szenteltem a témának. Ami a katolikus sajtótörténetet illeti, sajnálattal kell megállapítani, hogy nem találkoztam előkutatási eredményekkel, ami óriási lehetőséget jelent az elkövetkezők során az ifjú kutatók számára.

Levéltári kutatásaim során az egyházmegyei levéltárokon kívül a következő forrásokra támaszkodtam: A szenci esperesi kerület rekollekciós jegyzőkönyve, amely 1903-tól 1944-ig a lelkipásztorkodásnak köszönhetően krónikaszerűen egy kötetben megmaradt. Ez az egyedülálló, évtizedek óta féltve őrzött kincs háttéranyagként szolgált a munkámhoz. Egy esetben hasonló plébániai krónika-könyvként is megjelent Szabó János és Borsos Mihály feljegyzései alapján. Továbbá több plébániai Historica domus is a rendelkezésemre állt. De ugyanígy forrásként tudtam használni a komáromi Mariánium 1929-1944 közötti anyagát tartalmazó levéltárát is, amelyet annak igazgatója, Bálint István egy faladában mentett ki Keszegfalvára.

A vatikáni levéltári anyag különösen az 1928-ban történt Modus Vivendi megkötéséig volt nagy segítségemre. Ez a nehéz átmeneti időszak több vándormotívumra utaló iratot tartalmaz: a kegyúri jogfolytonosság körüli vitát, az államosított egyházi vagyon körüli jogfilozófiai vitát, az egyházvagyon körüli vitát és a jogbizonytalanságot illetően, s egyéb vándormotívumként szerepelnek a rendek, egyházi személyek, kitüntetések körüli viták, a kitoloncolásról nem is szólva. A csehszlovák állami levéltári anyag főleg a hontalanság éveire mutat, annak szomorú következményeivel, és a földreform körüli vándormotívum kerül előtérbe.

Meglepetéseket tartogat a MOL levéltári anyag is a társadalmi átrétegződés időszakából.

A célként kitűzött egyházi közigazgatás történetét, s az azt követő nagyon bonyolult korszak ismételt határ- és politikai változásainak kitett felvidéki katolikus egyház egyes szakaszainak elemzését igyekeztem szintézisbe hozni, és annak hozadékait ismertetni. Ez előbbrelépést jelent az eddig megjelent munkákkal szemben, mert az isteni kegyelemnek semmilyen társadalmi vagy egyéb változás nem jelent akadályt, Isten országa épült a lelkekben, de kifelé is látványosan, szervezeten a kétezer

éves egyház tapasztalataival, isteni mestere szándékának megfelelően, ami e disszertáció írójában és olvasójában egyaránt megfogalmazódik.

Az egyes vallásfelekezetek ifjúsági egyesületei közül külön is meg kell említenünk a Katolikus Legényegyesületet, mely a húsz év alatt becsületesen helytállt, később pedig nagy sikerű műkedvelői előadásaival nagyban hozzájárult a hazafias lelkiület ébren maradásához.

A magyar nemzeti összefogást segítették elő a kaszinók, az iparos körök, a katolikus körök, a vallásfelekezetek énekkarai. Sok volt a jótékonyági és vallásos egyesület. Ezek mind hazafias missziót is teljesítettek.

Az egyesület működése sohasem szünetelt, az elmúlt húsz évben képtárát és gyűjteményeit is meg tudta védeni az idegen kapzsiság és mohóság ellen.

Aki ugyanis vallásos és istenfélő, az jellemes ember. Aki pedig jellemes, az nem árulhatja el nemzetét, faját és régi hazáját.

Az egész Felvidéken egyik legvirágzóbb városi közkönyvtár volt a komáromi, melyet lelkes igazgatója, dr. Baranyay József állandóan gazdagított. A kisebbségi években igen sok könyvet adtak ki Komáromban és számos folyóiratot, politikai lapot szerkesztettek. A legnevezetesebbek a Komáromi Lapok, a Tábortűz, Szivárvány, Szűz Mária Virágos Kertje, Katolikus Értesítő, Kis Tükör, Magyar Vasárnap, Nemzeti Kultúra, Magyar Tanító, Barázda.

Összességében elmondható, hogy a kor lelkeségét az ún. felvidéki szellem jellemezte.

A központilag szolgáltatott ismeretterjesztő előadásanyag mellett, amely első-sorban magyar történelmi tudatot és tárgyilagos magyarságszemléletet közvetített, a hangsúlyt a helyi szervezetek öntevékenységre fektettük. A kisemberek és az ifjúság így vált cselekvő részesévé a társadalmi kultúrának. A szokatlan mértékben elterjedt műkedvelő színjátszás a legkisebb magyar faluban is fenntartotta a magyar szót és közvetítette a magyar szellemet: a magyar dalt, viseletet, táncot. A Csallóköz, Mátyusföld, Gömör és a Bodroghöz egyszerű népe kerekedett fel, hogy részese lehessen a megjelent tízezrek félelmetes kiállításának.

A legjobban működő szervezet a Felvidéken az egyház volt. Igaz az új állami határok között közigazgatásilag irányt változtatott, de az alsóbb közigazgatás, az esperesi kerületek és a plébániák megmaradtak, ahol tapasztalt lelki vezetők voltak.

A hontalanság és jogfosztottság éveiben a szlovenszkói magyarok közül többen értelmetlennek látták az ellenállást. Sokan, akik a távozás vagy menekülés lehetőségét elutasították, a teljes kiszolgáltatottságtól tartva inkább az alkalmazkodást és a behódolást választották. A papság ezekben az embert próbáló nehéz időkben is mindvégig kiállt hívei mellett, áldozatos munkájukról az alábbi korabeli sajtó-szemelvényekben is olvashatunk.

A katolikus magyar papság húsz év alatt a katolikus magyar nép lelkének igazgyöngyeit gyűjtögette. A Concordia nyomda, a Népmisziók, a Szent Ágoston Társulat, a katolikus magyar sajtó, a Marianum Kis Szeminárium, a szövetkezeti mozgalmak terén a magyar papság olyan munkát végzett, amely nélkül Esterházy János szerint nem lehetett volna a felszabadulás eredményét elérni. Érsekújvárott tartott beszámoló gyűlésen Jaross Andor miniszterünk is nagy elismeréssel szólt a katolikus magyar papság munkájáról – tájékoztat bennünket egy további irat.

III. A kutatási témakörből készült publikációk

- 1) SZTYAHULA László: *Nemzeti kisebbségként az új szlovákiai egyháztartományban*, In: *Vasárnap*, Bratislava (1993) május 16., 15
- 2) SZTYAHULA László: *Kéméndi képes krónika*, AZ Print Nové Zámky 2007, 144, ISBN 978-80-88729-16-7
- 3) SZTYAHULA László: *Kéméndi fényképek tükrében*, AZ Print Nové Zámky 2008, 144, ISBN 978-89-88729-20-4
- 4) SZTYAHULA László: *Két tanulmány a magyar katolikus egyház történetéből* (Palkovich Viktor munkáinak elemzése). In: *Fejezetek a tegnap világából*, ELTE BTK, Budapest 2009. A könyv fényképeiből (350 darab) kiállítást is rendeztem 2007. augusztus 26. és szeptember 26. között
- 5) SZTYAHULA László: *Az észak-magyarországi latin szertartású katolikus egyházi közigazgatás története a 20. században*. In: „*Alattad a föld, fölötted az ég...*” ELTE BTK Budapest 2010, 101-137, ISBN 978-963-284-181-6
- 6) SZTYAHULA László: *Katolikus papképzés a Nagyszombati Apostoli Kormányzóság területén 1929-1950*. In: *Regnum Marianum Kalendárium 2011*, Pázmaneum 2010, 36-42, ISBN – 978-963-331-1
- 7) SZTYAHULA László: *Katolikus mozgalmak a két világháború között az akkori Szlovákiában sajtódokumentumok tükrében*. In: *Regnum Marianum Kalendárium 2012*, Pázmaneum 2011, 34-44, ISBN – 978-963-363-338-0

- 8) SZTYAHULA László: *A Magyar Katolikus Egyház Helyzete Szlovákiában 1945-1950*. In: *Regnum Marianum Kalendárium 2013*, Pázmaneum 2012, 60-74, ISBN – 978-963-363-345-8

Emléktábla-avatás, sajtóidézések

- 1) SZTYAHULA László: Emléktábla-avatás, Kéménd, *Cséfalvay József emlékére*, 2007
- 2) SZTYAHULA László: *Kitelepített magyar papok*. In: *Szabad Újság*, Szlovákiai magyar hetilap, 2008. január 9., XVI. évfolyam, 2. szám, 5
- 3) SZTYAHULA László: *Cseri István, a nagymegyeriek lelkipásztora*. Emléktábla-avatás Nagymegyeren, Jópásztor vasárnapján. – 2008. április 13.
- 4) SZTYAHULA László: *Emléktábla őrzi Palkovich Viktor nevét*. Emléktábla-avatás Gútán – 2008. szeptember 1.
- 5) SZTYAHULA László: *Emléktábla őrzi Palkovich Viktor nevét*. In: *Dunatáj*, XVIII. évfolyam, 42. szám, 2008. október 17., 6
- 6) SZTYAHULA László: *Kéméendi iskolatörténet*. In: *Szabad Újság*, Szlovákiai magyar hetilap, 2008. december 10., 16. évfolyam, 50. szám, 4
- 7) SZTYAHULA László: *Kéméendi római katolikus iskola története*. In: *Szabad Újság*, Közéleti hetilap, XVIII. évfolyam, 1. szám, 2010. január 7., 24